



Uz četrdesetogodišnjicu bitaka na Neretvi i Sutjesci

CVIJETIN MIJATOVIĆ

Neretva i Sutjeska su naši proboji u višeznačnom smislu te riječi

Četrdeset je godina od pobjedonosnog završetka velikih i za naš narodnooslobodilački rat i revoluciju ključnih i prelomnih bitaka — epopejâ na Neretvi i Sutjesci i sveg onog bogatstva značajnih vojno-političkih zbivanja i pobjeda NOP-a širom našeg uzavrelog jugoslovenskog ratišta, neposredno vezanih za taj period naše nove istorije.

Period od četiri decenije za život čovjeka, za život jedne generacije, konkretno, generacije koja je bila akter tih velikih istorijskih događaja, predstavlja polovinu ljudskog vijeka. Međutim, za istoriju jednog naroda to je tek trenutak. Ako se, pak, taj period mjeri i ocjenjuje dubinom procesa i rezultatima koje je u njemu naša zemlja ostvarila u svom ukupnom razvoju — on dobija značenje čitavog jednog stoljeća, pa i više, koliko je, nerijetko, drugim narodima u drugim vremenima trebalo da ostvare sve ono što je u minule četiri decenije ostvareno na planu društveno-političkog, ekonomskog, naučno-tehničkog i kulturnog razvoja svih naših krajeva, svih naših naroda i narodnosti. Upravo u tom periodu naša zajednica je doživjela odista potpuni preobražaj, svrstavajući se među zemlje koje su poodmakle u svom sveukupnom razvoju.

Ta istina često i neumitno podstiče na razmišljanje o odnosu čovjeka i vremena. Bez žive, stvaralačke ljudske akcije vrijeme je prazna apstrakcija, a za uzvrat, čovjek, opet, ne može izaći iz svog

vremena, iz svog doba. No, istorija ne teče ravnomjerno, dešava se da čovjek ili neki društveni pokret »nadiđu« svoje vrijeme. Ali, to što neki pokret u određenom vremenu i prostoru ostvari veliko djelo, u našem slučaju autentično revolucionarno djelo i, u tom sklopu, originalno i izuzetno, čudesno vojno djelo, kao što su bile bitke o kojima je ovdje riječ, izraz je samo — u punom smislu — revolucionarnog djelovanja u kontekstu datih društveno-istorijskih okolnosti. Drugim riječima, naš narodnooslobodilački pokret, predvođen Komunističkom partijom Jugoslavije s drugom Titom na čelu, duboko je spoznao mogućnosti oslobodilačkog i revolucionarnog djelovanja u okviru drugog svjetskog rata, primjenjujući sredstva i metode primjerene uslovima tog vremena i globalne vojnostrategijske situacije. Najkraće: naš pokret je odgovorio zahtjevu istorije.

Ogromni rezultati koje smo ostvarili u poslijeratnom periodu na društveno-ekonomskom preobražaju naše zemlje jesu neposredni rezultat i plod teške i krvave četvorogodišnje narodnooslobodilačke i revolucionarne borbe svih naših naroda i narodnosti, borbe u čijem su širokom kontekstu, kao što je već istaknuto, ključno mjesto i presudan značaj imale bitke na Neretvi i Sutjesci. Njihov značaj s gledišta trajnih društveno-istorijskih posljedica za našu sadašnjost i budućnost slikovito izražava naša mlada generacija, pjevajući one jednostavne i sadržajne stihove: »Kakve bi nam bile sjetve da nije bilo Sutjeske i Neretve?« Zapravo, Neretva i Sutjeska su, svojim ishodom i porukama, svojom izuzetnošću kao društvena i, uže, vojna pojava postale inspirativne i izazovne teme za umjetničko transponovanje, ali i za naučno-teorijsko promišljanje, što svjedoči o njihovoj veličini i trajnosti, kao simbola neizmjerne moći naroda u borbi za slobodu. One su pobuđivale i pobuđuju interesovanje najdarovitijih umjetnika, podjednako i u vrijeme u kome su se odigravale i danas. O tome svjedoči i mnoštvo muzičkih, literarnih, filmskih i likovnih djela u kojima mnogobrojni stvaraoci širom zemlje, sudionici tih zbivanja i predstavnici generacija koje dolaze, podjednako iskreno i snažno izražavaju svoje viđenje tih naših velikih istorijskih događaja. Oni su viđeni na različite načine: kao heroike, kao velike ljudske drame, kao epopeje, kao naši partizanski Termopili...

Sutjeska i Neretva su naše velike istine kojima nije trebalo ništa dodati da postanu i ostanu legenda.

Za strogo i racionalno naučno rasuđivanje, posebno za istraživanja istoriografa i vojnih teoretičara, fenomen bitaka i pobjeda na Neretvi i Sutjesci ima i poseban značaj. To su dvije uzastopne bitke u okruženju, jedine u drugom svjetskom ratu i vrlo rijetke u

čitavoj istoriji ratova, koje su se pobjedonosno završile — probojem iz okruženja bez neposredne pomoći spolja. Taj fenomen našeg NOR-a i revolucije pobuđuje pažnju ne samo domaće naučne javnosti već i šire, u svijetu, o čemu, sem ostalog, svjedoči i zapaženo učešće stranih stručnjaka na naučnim skupovima organizovanim u nas ili u publikacijama koje se objavljuju u našim i svjetskim izdavačkim centrima, pogotovu nakon sve šireg otvaranja arhivske građe. Stoga se s pravom može reći da su bitke na Neretvi i Sutjesci postale predmet izučavanja istorijske i vojne nauke u nas i u svijetu, pa i obavezno štivo za obrazovanje na mnogim univerzitetima i vojnim akademijama.

U našoj istoriografskoj literaturi postoje čitavi tomovi naučnih i stručnih studija, monografija i zbornika sjećanja, memoarskih zapisa i drugih oblika publicističkog kazivanja. Moglo bi se reći da nije ostao nezabilježen gotovo nijedan detalj iz tih bitaka. Iz toga bi se moglo zaključiti da je o tim bitkama i onome što je iz istorije NOR-a za njih поблиže vezano, već sve istraženo i kazano i da je veoma teško nešto novo reći. No, to je samo dijelom tačno.

Nema nikakve sumnje u to da su primarna istoriografska istraživanja o tim dvjema bitkama solidno izvršena i, praktički, već zaokružena. Međutim, ne bi se moglo reći da su završeni svi poslovi oko formiranja, uobličavanja pune svijesti i saznanja o tim istorijskim događajima i njihovom mjestu u ondašnjem veoma složenom ratnom ambijentu i na širokim prostorima Jugoslavije. Otuda obilježavanje godišnjica ovih epopeja, posebno jubilarnih, predstavlja nov podsticaj za dublje i svestranije naučno-teorijsko osvjetljavanje tih fenomena. To je bio osnovni razlog zbog kojeg je naš opštevojni teorijski časopis »Vojno delo« ovaj svoj tematski broj, kao jednu od naših radnih manifestacija, posvetio četrdesetogodišnjici bitaka na Neretvi i Sutjesci, dajući priliku njihovim neposrednim i najuticajnijim učesnicima da kritički analiziraju svoje i tuđe postupke, da opišu tokove borbi i ocijene posljedice i pouke ovih velikih bitaka služeći se dostupnim, našim i neprijateljskim, dokumentima i novim spoznatim činjenicama. Pri tome je posve prirodno što su svjedočenja o ove dvije bitke i u ovom broju »Vojnog dela«, kao što je bilo i u surovoj ratnoj zbilji tog vremena u nas, data kao neizdvojivo i u slijedu borbenih dejstava i političkih zbivanja od Triglava do Kajmakčalana. Riječ je o zbivanjima na našim brojnim vojištima, širom neugasivih žarišta ustanka, u okupiranim gradovima u kojima se sve masovniji narodnooslobodilački pokret, sa komunistima na čelu, hrabro i maštovito, primjenom najrazličitijih oblika borbe

i otpora, nosio sa okupatorom i kvislinzima. O tome svjedoče istaknuti vojni i politički rukovodioci krupnih sastava NOV i PO u Slavoniji, Lici, Kordunu, Bosanskoj krajini.

U naporu da se dođe do viših sintetizovanih oblika i sadržaja svijesti i saznanja u vezi sa našom temom, neminovno se susrećemo sa izvjesnim dualizmom činjenica i teorijske misli, što se ispoljava kao suprotnost između egzaktne analize i apstraktne sinteze. Tamo gdje se analitičkom oku ukazuje kraj empirijskih činjenica, misaono oko produžuje preko određenih granica vremena i prostora, projicirajući zbivanja prošlosti na sadašnjost i budućnost, sagledava cjelinu svakog procesa u mnoštvu pojedinačnih, naoko izolovanih zbivanja.

Sa distance od četiri decenije možemo mnogo jasnije i tačnije da uočimo istorijski kontekst i vremenski kontinuitet bitaka na Neretvi i Sutjesci u sklopu opštih, svjetskih zbivanja.

S tim u vezi čini se uputnim podsjetiti na neke, već sasvim vidljive i jasne istorijske činjenice, koje bitkama na Neretvi i Sutjesci daju opštije značenje i veći značaj nego što smo im mi sami pridavali — iz skromnosti ili iz nedovoljnog razumijevanja svjetskog istorijskog procesa u razdoblju od 1941. do 1945. godine.

1. Bitke na Neretvi i Sutjesci, ne samo što su ključne i prelomne bitke na našem tlu već, sasvim izvjesno, spadaju među prelomne bitke drugog svjetskog rata. Na takav zaključak upućuju dva momenta: a) vremenska koincidencija zbivanja na ratištima i b) strateški kontekst zbivanja u globalnim razmjerama.

U vezi s prvim momentom treba najprije konstatovati da je jugoslovensko ratište, iako hiljadama kilometara udaljeno od savezničkih frontova i lišeno njihove pomoći, već krajem 1942. godine poprimilo značaj samostalnog fronta u Evropi, što su nam tada otvoreno priznavali neprijatelji, a ne dugo potom, upravo nakon pobjeda na Neretvi i Sutjesci, to će priznati i saveznici. Teza o takvom značaju našeg jedinstvenog ratišta dokazuje se, najprije, samom činjenicom da su na njemu vođene dvije uzastopne bitke u prelomnoj strategijskoj situaciji, kada su osovinske sile počele da gube strategijsku inicijativu na svim ratištima, pokušavajući krajnjim naporima da je povrata i zadrže. Naime, u drugoj polovini 1942. godine permanentno traje strategijska ofanziva NOVJ, koja je imala za posljedicu stvaranje kompaktne slobodne teritorije od oko 50.000 km², koji su Nijemci nazivali »Titova država«. Ona je zahvatala oblasti zapadne Bosne

i Hrvatske, od Save i Kupe, na sjeveru, do Jadranskog mora, na jugu, uz čitav niz manjih slobodnih teritorija širom zemlje.

Gotovo petomjesečna strategijska ofanziva snaga NOV i PO Jugoslavije, koja je počela krajem juna, pohodom grupe proleter-skih udarnih brigada pod vođstvom Vrhovnog štaba na zapad, radi povezivanja sa jedinicama iz Bosanske krajine i Hrvatske, završila se početkom novembra pobjedonosnim izvođenjem poznate bihačke operacije koju je izvojevala grupa od 10 brigada i odreda. Tok te strategijske ofanzive pratile su intenzivne borbene aktivnosti manjih ili većih razmjera na cjelokupnom ratištu, od kojih ovdje bilježimo dejstva istočnobosanskih, ličkih, dalmatinskih, južnomoravskih, srem-skih, slavonskih, slovenačkih i crnogorskih partizanskih jedinica. One su držale brojne slobodne teritorije i izvodile raznovrsna bor-bena dejstva, ohrabrujući time i sve agilniji ilegalni pokret u okupi-ranim gradovima. To je vrijeme početka veoma uspješnog borbenog sadejstva i ratničke solidarnosti slovenačkih i hrvatskih, sremskih i istočnobosanskih, makedonskih i južnomoravskih partizanskih jedi-nica, čime su nastale značajne zajedničke pobjede u Suhoj krajini, na prilazima Zagrebu, na Majevici itd. Nimalo slučajno, u takvim okolnostima Vrhovni komandant odlučuje da stvori NOVJ kao re-dovnu vojsku, izraslu iz širokog partizanskog pokreta, čemu je slije-dilo stvaranje prvih naših divizija i korpusa. Time Narodnooslobo-dilačka vojska, usred »Hitlerove evropske tvrđave«, izrasta u samo-stalan i značajan vojni činilac koji drži poseban front, a kao rezultat širine NOP-a i velikih vojnih pobjeda održano je Prvo zasijedanje AVNOJ-a u Bihaću i kongresi naših antifašističkih organizacija om-ladine i žena.

Sve to nedvosmisleno je ukazivalo na marksističkom analizom izveden zaključak da su okupatorske i kvislinške snage, brojeći kra-jem ratne 1942. godine oko 880.000 vojnika, gubile strategijsku ini-cijativu u danonoćnim sudarima sa oko 150.000 boraca NOV i POJ, što je narednih mjeseci, uoči bitaka na Neretvi i Sutjesci i u toku njih, uticalo na razmah borbe i otpora širom zemlje.

Nastavljajući ofanzivu, pobjedonosno krunisanu oslobađanjem Bihaća i brojnih drugih naselja, krajiške i hrvatske jedinice su os-lobodile prostranu teritoriju. Vojni i politički rezultati te ofanzivne operacije bili su tako krupni, a reperkusije toliko dalekosežne da je ona uvrštena u najznačajnije operacije narodnooslobodilačkog rata. Posmatrana u sklopu uspjeha savezničkih armija na sjeveroafričkom ratištu, približavanja ratnih operacija jugu Evrope i, u vezi s tim, znatnog porasta značaja Balkana i jugoslovenskog ratišta krajem

1942. godine, ta operacija je, uz nesumnjivo veliki operativni, dobila i krupan strateški značaj. Uspješnim ishodom ona je dala snažan podsticaj narodnooslobodilačkom pokretu, ojačala Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, učvrstila njene pozicije u znatnom dijelu zemlje i ozbiljno ugrozila stabilnost odbrane njemačkih i italijanskih trupa u sjeverozapadnom dijelu Balkana. To je bio jedan od osnovnih razloga što je vrhovno vojno vođstvo članica Osovine tražilo rješenje u izvođenju operacije »Vajs«, koja će dostići kulminaciju upravo u bici na Neretvi.

U isto vrijeme dešavaju se odlučujući događaji na istočnom i na afričkom frontu.

U drugoj polovini 1942. i u prvim mjesecima 1943. godine na južnom krilu sovjetsko-njemačkog fronta vodila se staljingradska bitka. Ona je svojim tokom, ishodom i posljedicama bila najveća bitka u drugom svjetskom ratu, svakako prelomna ne samo za to ratište već i za drugi svjetski rat u cjelini.

Nekako u isto vrijeme u sjevernoj Africi vođena je bitka kod El Alamejna, takođe prelomna za to ratište. Prema tome, vremenska koincidencija zbivanja na istočnom, afričkom i balkanskom (jugoslovenskom) ratištu bila je potpuna i nimalo slučajna.

Razlika je jedino u redoslijedu događaja i u tome što je reakcija osovinskih sila, koje su pokušale da povrate izgubljenju strateški inicijativu, po intenzitetu i snazi bila različita na svakom pojedinačno uzetom ratištu. Pri razmatranju tih događaja uočljive su neke paralele.

U staljingradskoj bici Nijemci su najprije bili u ofanzivi. Angažujući 106 divizija svrstanih u šest armija prema devet sovjetskih armija, uspjeli su da dopru do Staljingrada i prevoja na Kavkazu, ali dalje nisu mogli napredovati. Crvena armija je prešla u protivofanzivu i u žestokim dvomjesečnim sudarima, do 2. februara 1943, uništila je ili razbila kod Staljingrada i Voronježa sedam njemačkih i satelitskih armija, jačine 75 divizija.

U bici kod El Alamejna, u libijskoj pustinji, saveznici su bili u ofanzivi od samog njenog početka, 23. oktobra. Angažujući 10 svojih divizija i tri brigade, sa ukupno 165.000 vojnika, prema 14 divizija i jednoj brigadi, u svemu 93.000 vojnika snaga Osovine, saveznici su u dvanaestodnevnim žestokim borbama praktički razbili Romelovu armiju, što će imati za posljedicu kapitulaciju snaga Osovine u Tunisu 13. maja 1943. godine, čime je rat u Africi bio završen. U isto vrijeme 127.000 vojnika njemačke, italijanske i bugarske

okupacione armije i kvislinga, hrlili su da, prema planovima brižljivo pripremane operacije »Švarc«, zatvore obruč oko Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ na prostoru sjeverne Crne Gore.

Jugoslovensko ratište u to vrijeme, i zbog stvarne snage NOV i POJ i zbog vojno-političkih okolnosti na širem planu, dobija značaj kakav do tada nije imalo i za saveznike i za sile Osovine. Taj značaj će se sve više povećavati sa približavanjem savezničkih frontova Balkanskom poluostrvu, koje je za Nijemce bilo od izuzetne važnosti. Jugoslovenski front u toj konstelaciji snaga i odnosa postaje sve značajniji element u stratezijskim procjenama njemačke vrhovne komande. Ona je za prostor Balkana nešto kasnije konstatovala da je »dobio izričiti značaj ratišta«, da stratezijski položaj NOVJ dovodi u pitanje sigurnost odbrane jadranske obale, na kojoj je razvoj situacije bio »zabrinjavajući«, jer je ugrožavao bok njemačkih snaga u Italiji i otežavao snabdijevanje isturenih njemačkih trupa u Grčkoj. Njemačka vrhovna komanda već tada predviđa mogućnost iskrcavanja zapadnih saveznika na Balkanu i mogućnost usklađivanja dejstava NOVJ i Crvene armije. U procjenama se konstatuje da se »ruske operacije na južnom odsjeku istočnog fronta... moraju gledati povezano sa porastom ustaničkog pokreta na jugoslovenskom prostoru«. O tome na svoj način rječitio svjedoče i sadržaj i tok tajne prepiske Hitlera i Musolinija, intenzivno vođene upravo u to vrijeme i na vruće balkanske teme. Tako Firer, u pismu Dučeu datiranom 13. februara 1943, dakle, u vrijeme kada su zajedničkim snagama i sa krajnjom odlučnošću i surovošću izvodili operaciju »Vajs«, piše kako je, »rasprostranjenost Titovih pobunjeničkih organizacija predmet preneraženja i briga«, kako smirivanje ovog prostora »nije moguće izvršiti jednostavno pomoću političke vještine«, već u to »treba unositi silu, bez obzira na cijenu u ljudskim životima«, inače će »u času savezničkog iskrcavanja situacija biti takva da će njemačke divizije biti prisiljene da suzbijaju bande partizana, a ne da nam stoje na raspolaganju kao efikasne odbrambene trupe za borbu sa invazivnom armijom«.

Poseban značaj našem ratištu Nijemci su pridavali zbog moguće kapitulacije Italije, jer su se pribojavali, ne bez razloga, da će anglo-američke trupe slijedeći udar izvesti preko jugoslovenske obale na Balkan. U tom slučaju, kako je utvrdio načelnik Operativnog odjeljenja Komande jugoistoka, »snage pod Titom dobijaju operativnu važnost i predstavljaju stalnu opasnost za njemačku odbranu«. Nakon bitaka na Neretvi i Sutjesci njemačka vrhovna komanda procjenjuje

da je »kraj 1943. godine za razvoj Titovog pokreta bio od velikog značaja: on je donio njegovo učvršćenje u opštu savezničku strategiju i time priznanje kao samostalne ratujuće sile«. Očividno, ocjena je nedvosmislena i, što je još značajnije, s obzirom na to od koga dolazi, tačna. Tačnost ovakvog zaključka potvrđena je i neposredno nakon bitaka na Neretvi i Sutjesci, kada su počeli da pristizu prvi plodovi Titove dvadesetomjesečne, uporne i neravnopravne borbe na međunarodnom planu za razobličavanje uloge izbjegličke vlade i priznavanje uloge i značaja NOVJ u okviru Antihitlerovske koalicije. Neretva i Sutjeska su, naime, predstavljale početak mijenjanja stavova i gledišta saveznika u pogledu značaja i doprinosa NOVJ u uništavanju sila Osovine, a zatim je uslijedilo ubrzano slanje vojnih misija i ratne pomoći u više krajeva zemlje.

Još jednom se vratimo značaju koji je Hitler u to vrijeme pridavao jugoslovenskom ratištu. O tome najbolje govore ove njegove riječi: »Partizanski pokret uzima sve veće razmere i mora se energično suzbijati, pošto predstavlja veliku opasnost u slučaju savezničkog iskrcavanja u Dalmaciji ili Albaniji. Odbrana i čvrsto držanje Balkana od životne je važnosti, pošto bi njegovo zauzimanje od strane neprijatelja predstavljalo smrtno ugrožavanje srca Rajha i opasnost za istočno krilo istočnog fronta«.

Takve procjene i odnosi Hitlerove komande prema nama bazirane su na realnim činjenicama, u prvom redu na snazi naše vojske. U ljeto i jesen 1943. godine, a to znači odmah nakon prelomnih bitaka na Neretvi i Sutjesci, mi smo već imali snažnu oružanu silu. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je tada već imala 300.000 boraca, svrstanih u devet korpusa sa 27 divizija, 101 brigadom, stotinu partizanskih odreda i oko dvadesetak samostalnih bataljona. Divizija naše NOV-e, sa oko četiri brigade, onakva kakva je bila u ljeto 1943. godine, mogla je da izbací iz svog naoružanja oko 3.000 kg čelika u minuti. Već u septembru i oktobru iste godine, njena vatrena snaga je porasla na oko 4.000 kg čelika u minuti. To je nesumnjivo bila respektivna vojna snaga s kojom je svako morao da računa. U to vrijeme NOVJ je vezivala za jugoslovensko ratište oko 600.000 neprijateljskih vojnika. Među njima je bilo 30 fašističkih divizija, (19 njemačkih, osam bugarskih i tri mađarske).

Iz izloženog slijedi da je ljetnja ofanziva grupe proleterskih brigada, krajiških i hrvatskih jedinica — izvođena u vrijeme kada su fašističke armije na istočnom frontu u svojoj velikoj ljetnjoj kam-

panji izbijale na Volgu i Kavkaz — bila jedina operacija na evropskom ratištu u kojoj su se antifašističke snage nalazile u ofanzivi. To joj je davalo posebnu dimenziju i simboliku.

Drugu paralelu moguće je povući između afričkog i jugoslovenskog ratišta. Naime, krajem 1942. godine NOVJ je vezivala na našem ratištu 30 okupatorskih divizija, od kojih je samo italijanskih bilo 23 divizije. Krajem te godine, znači, bilo je angažovano na jugoslovenskom frontu više okupatorskih snaga nego italijanskih i njemačkih, uzetih zajedno, na afričkom frontu. Italijanske snage angažovane na našem ratištu bile su tri puta jače od onih angažovanih u Africi. Jugoslavija je već tada za Italiju bila, u stvari glavno ratište.

Sličan odnos uočava se i kada se komparativno analiziraju bitke na Neretvi i Sutjesci i bitka kod El Alamejna. Ako se uzme odnos snaga u, recimo, bici na Sutjesci (127.000 : 19.000) neće biti teško uočiti da su okupatorske snage angažovane u toj bici bile gotovo dvostruko jače od onih koje su bile angažovane u bici kod El Alamejna.

U svjetlosti svih tih empirijskih činjenica može se zaključiti: (1) da je još od početka 1941. godine u Evropi počeo da se stvara drugi front, čega su se Nijemci najviše pribojavali polazeći u avanturu za osvajanje svijeta, imajući na umu loša iskustva iz prvog svjetskog rata vezana za borbe na dva fronta; (2) da su na našem ratištu snage NOP-a prve u drugom svjetskom ratu preotele strategijsku inicijativu od okupatorskih snaga; (3) da su bitke na Neretvi i Sutjesci bile, u stvari, reakcija okupatora na našu strategijsku ofanzivu, tj. njihov posljednji pokušaj da se povрати izgubljena inicijativa na balkanskom ratištu kojem su pridavali veliki značaj. Time se i objašnjava silina i intenzitet tog reagovanja i sva brutalnost sredstava koja su u tim bitkama primenjena; (4) kontroverzni uticaj saveznika na tokove NOR-a i revolucije u Jugoslaviji, motivisan političkim razlozima, otežavao je strategijski položaj NOVJ. Uprkos tome, naš front je iz tih bitaka izašao ojačan i ostao snažna karika u lancu globalne strategije Antihitlerovske koalicije. Kada je riječ o prvom dijelu ove konstatacije, mi smo — kao rezultat sprovedenog naređenja Vrhovnog štaba, izdatog preko »Slobodne Jugoslavije« da »sve oružane jedinice u zemlji odmah otpočnu ofanzivu«, ali i posljedica razmaha NOP-a — bilježili značajne pobjede. Spomenimo samo poneku iz vremena bitke na Neretvi.

Grupe odreda na jugu Srbije, naročito u dolini Južne Morave, Jablanice i Crne Trave, izvodili su neprekidna borbena dejstva. Četiri odreda u Šumadiji izvodili su snažne oružane akcije i na samim prilazima Beogradu. Prerastanje makedonske partijske organizacije u Komunističku partiju Makedonije u sastavu KPJ snažno je podstaklo razvoj NOR-a u tom dijelu zemlje i ofanzivu partizanskih odreda u okupacionim zonama armija Bugarske i Italije, koji su, dejstvujući pod rukovodstvom novoformiranog Glavnog štaba Makedonije i štabova pet operativnih zona, na ratnim zastavama nosili ime na najslavnijih heroja iz nacionalne istorije ovog našeg naroda. U Sremsu su u punom borbenom zamahu partizanske jedinice, seoske desetine i diverzantske grupe, koje su, oslanjajući se na narod i Frušku goru, izvodile dejstva širom Srema, a naročito diverzantske akcije na pruzi Zagreb — Beograd. Nakon dolaska Šeste proleterske istočnobosanske brigade u Srem i prelaska zajedničkih snaga iz Srema na Majevicu i u istočnu Bosnu, na širi operativni prostor, u ovom dijelu zemlje su formirane nove oružane formacije i proširena slobodna teritorija. Snažne jedinice u Slavoniji, na dobro organizovanoj i branjenoj slobodnoj teritoriji, formirane u partizanske odrede, brigade i divizije, a ubrzo i korpus, uspješno su se suprotstavljale dobro pripremljenoj neprijateljskoj ofanzivi »Braun«. U pojasu između Hrvatske i Slovenije, a naročito na Žumberku i duž pruge Ljubljana — Zagreb i Zagreb — Karlovac, zajedničkom ofanzivom tri slovenačke, dvije hrvatske brigade i nekoliko odreda, stvorena je velika slobodna teritorija. Iz tog vremena datira i ona slavna pobjeda slovenačkih partizana u boju protiv Italijana na Jelenovom Žljebu i širenje NOP-a i partizanskog pokreta u svim krajevima Slovenije podijeljene između Italijana i Nijemaca; to je podstaklo i usvajanje istorijske »Dolomit-ske izjave« u kojoj su legitimni predstavnici svih snaga okupljenih u Osvobodilnoj fronti još jednom, pred licem slovenačkog naroda, potvrdili odlučnost u borbi za socijalno i nacionalno oslobođenje zemlje i priznali rukovodeću ulogu KP Slovenije. Poznata su dejstva Prvog bosanskog i Prvog hrvatskog korpusa, okršaji Šeste istočnobosanske i Majevičke brigade i dvije prve vojvođanske brigade formirane u istočnoj Bosni, zatim partizanskog pokreta u Dalmaciji — podjednako na ostrvima i u priobalju, oživljavanje akcija partizana u Banatu i njihovo povezivanje sa NOP-om Rumunije, kako bi se izbjegla izolacija i razbijanje. Dok su se u toku bitke na Neretvi i Sutjesci stotine boraca iz Crne Gore borile u sastavu Glavne operativne grupe, u borbenom stroju Prve proleterske, Treće sandžačke, Četvrte i Pete crnogorske proleterske brigade, u tom dijelu naše zemlje, pod rukovodstvom Pokrajinskog komiteta i Operativnog šta-

ba, u uslovima najteže strahovlade okupatora i četnika, djelovalo je mnoštvo gerilskih grupa i jedinica i široka mreža partijskih organizacija. U Hercegovini, takođe u najtežim vojno-političkim uslovima. upravo u vrijeme izvođenja operacije »Vajs I«, djeluju dva jaka partizanska odreda, brojne partijske organizacije i na desetine borbениh grupa. Pod najtežim operativnim uslovima, partizanski odredi »Emin Duraku«, »Zejnel Ajdini«, Karadački i Šarski na kosovskom prostoru, rukovođeni operativnim štabovima za Kosovo i Metohiju, izvode brojne akcije, među kojima je bio i poznati upad odreda »Emin Duraku« u jak garnizon u Đakovici, gdje je ubijeno više saradnika okupatora. Ovdje treba pomenuti i masovne demonstracije antifašista Prizrena, Peći, Prištine i drugih većih gradova protiv neprijateljskog nasilja.

U vrijeme bitke na Sutjesci i neposredno poslije toga istorija NOR-a je zabilježila da su Slovenija, istočna Bosna i Vojvodina dobile divizije, da je partizanski pokret u Makedoniji, ojačan sa osam novih odreda (od kojih jedan sastavljen od boraca albanske narodnosti), doživio širok razmah i, u skladu sa politikom KPJ, uspostavio neposrednije veze sa NOP-om Grčke, Albanije i Bugarske, da dolazi do čvršćeg povezivanja jedinica s juga Srbije, iz Makedonije i sa Kosova (što će biti uvod u stvaranje zajedničkih štabova i jedinica), da su u središnjem dijelu Srbije formirani novi odredi, a na slobodnoj Bukulji i Prvi udarni šumadijski bataljon, kao kadrovsko jezgro budućih brigada. U vrijeme bitke na Sutjesci pojačale su svoju aktivnost jedinice sastavljene od Gorana i Primoraca, a stvorene su, naročito u Slavoniji, prve krupnije jedinice NOV i PO sastavljene od boraca iz redova čehoslovačke, mađarske i njemačke narodnosti, što je proširilo bazu NOR-a.

U uslovima približavanja sovjetskog fronta Balkanu, razvoja i toka operacija u Italiji, Jugoslavija dobija sve veći značaj u Anti-hitlerovskoj koaliciji. U Kairu, na putu za konferenciju u Teheranu, Čerčil je 24. novembra 1943. rekao Ruzveltu: »Ti valjani Titovi sljedbenici drže onoliko Nijemaca u Jugoslaviji koliko ih drže kombinirane anglo-američke snage u Italiji, južno od Rima. . . S obzirom na to da su nas partizani i patrioti u tako obilatoj mjeri pomagali, a da nas to nije skoro ništa koštalo, od velikog je značaja da se njihov otpor podrži«. To je došlo do punog izražaja na konferenciji trojice lidera vodećih savezničkih sila u Teheranu, koji su se, razmatrajući pitanje daljnjeg vođenja rata, saglasili u tome da Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije predstavlja glavnu snagu u borbi protiv njemačkog okupatora na Balkanu i da je zbog toga treba, koliko je moguće, ma-

terijalno pomoći. To je praktično značilo definitivno i potpuno uvrštavanje oslobodilačkog pokreta i njegovih oružanih snaga u globalnu strategiju snaga Antihitlerovske koalicije.

2. Utvrđujući vremenski kontinuitet i globalni strategijski kontekst u kojima su se odigrale bitke na Neretvi i Sutjesci treba ukazati i na neke posebnosti tih bitaka u odnosu na sve druge koje su vođene u drugom svjetskom ratu.

a) U trenutku kad slavimo četrdeset godina od tih prelomnih događaja naše oružane revolucije, logika vojničkog rezonovanja može zvučiti pomalo prozaično, ali je nemoguće ne razmišljati o Neretvi i Sutjesci i na vojnički način. Kad se čovjek sada, u miru, nađe na poprištu bitke na Sutjesci, kad se sretne licem u lice s tom divljom prirodom, kad pogledom obuhvati tu čudesnu panoramu od iskona okruženu zubatim vrhovima Maglića, Volujka i Zelengore, ne može a da se ne zapita: Zar se u toj uskoj, izglednoj dolini odigrala najveća bitka u okupiranoj Evropi u trećoj ratnoj godini? Zar su tuda prodefilovale u borbenom stroju tolike divizije (sedam neprijateljevih i tri partizanske) na prostoru koji bi, po savremenim vojnim mjerilima, bio preuzak i za to da se jedan pješadijski puk razvije u borbeni stroj? Zar je sva ta sila protutnjala, najprije dvjema, a onda samo jednom jedinom planinskom stazom, koja se prvo penje uz brdo, pa se opet spušta u ambis? Zar se, zaista, sve svelo na tu jednu jedinu stazu u prelomnom istorijskom trenutku, u jednom času od kojeg je tako mnogo zavisilo?

Da se podsjetimo: savremena vojna teorija traži bar jedan put za bataljon, dva puta za puk, a to će reći najmanje tri za diviziju, i to jedan od njih da bude bolji. A kako je bilo na Sutjesci? Jedna staza koju je bilo moguće puškom prostrijeliti! To je za partizanske snage bio jedini put i izlaz iz obruča. A neprijatelj je imao relativno dobre puteve na obuhvatnoj osnovici. On je mogao da manevriše po spoljnjim operacijskim pravcima i da brzo prenosi težište dejstva s jednog na drugi odsjek bojišta. Zato je on i mogao da ostvari operativno okruženje naših snaga na tom području i da koncentričnim dejstvom sa kružne osnovice počne da steže taktički obruč. Naravno, ovo drugo mu nije išlo lako: trostruki obruč pukao je pred napreglom snagom naših boraca koja prevazilazi granice ljudske moći.

b) Otkad postoji vojska i otkad se vode ratovi svaka zaraćena strana je težila da opkoli protivnika i da time stvori uslove za njegovu potpuno uništenje. Okruženje je, bez sumnje, najteži položaj u

kojem se može naći vojska. Daskora se vjerovalo da je to beznadežan, bezizlazan položaj. Ali bitke na Neretvi i Sutjesci, i mnoge druge slične bitke i bojevi koje je vodila naša Narodnooslobodilačka vojska, opovrgle su to, a i mnoga druga ovještala vojnička shvatanja i pravila, značajno doprinoseći izgradnji naše osobene ratne vještine, kojom smo tukli izabrane predstavnike generalštabnih škola sila Osovine.

Istorija ratova je zabilježila sedam odluka generala Maka, koga je, sa 70.000 vojnika, kod Ulma 1805. godine, opkolila Napoleonova armija. Njegova sedma, posljednja, odluka je bila da — kapitulira, i to doslovno bez ispaljenog metka!

Sličnih primjera ima i u novijoj istoriji. U drugom svjetskom ratu, odsječene i opkoljene oklopnim klinovima koji su se spajali iza njihovih leđa, padale su u zarobljeništvo čitave armije i grupe armija i na istočnom i na zapadnom frontu. Najveća i najelitnija njemačka armija, pod komandom feldmaršala Paulusa, nije uspjela da se probije iz obruča, već je kapitulirala pod Staljingradom, iako joj je pošao u pomoć feldmaršal Manštajn sa silnom vojskom. Uostalom, i sam general Ler će s grupom armija »E«, uprkos njegovoj velikoj upornosti i neospornoj vještini u izvođenju manevra izvlačenja, morati da položi oružje pred Jugoslovenskom armijom, kada je maja 1945. godine bio opkoljen na sjevernim i zapadnim granicama naše zemlje.

Rudolf Liters, komandant njemačkih trupa u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, baš u vrijeme bitaka na Neretvi i Sutjesci bio je tvrdo uvjeren da je partizanskim snagama odzvonilo u trenutku kada je zaklopljen obruč oko njih. Još u jeku bitke na Sutjesci on je objavio da je kucnuo čas konačnog obračuna s komunistima. Njegov preterani optimizam zasnivao se na računicama i materijalnim pokazateljima koji su išli u prilog njegovog proročanstva. U ljudstvu je bio gotovo sedmostruko jači. Njegovu grupaciju od 127.000 vojnika, koji su bili savremeno naoružani i dobro opremljeni za vođenje borbe u planinskim uslovima, podržavalo je osam artiljerijskih pukova i 160 aviona, koji su svakog dana mogli da izvedu više od stotinu polijetanja. Naše snage su, kao što je poznato, već u toku bitke na Neretvi bile prinuđene da odbace najveći dio težeg naoružanja, da bi ga se, u paklu Sutjeske, potpuno lišili. Ostalo je samo nešto malo lake, brdske artiljerije u divizijama i jedan haubički divizion pod komandom Vrhovnog štaba.

Litersova proročanstva, kao što je poznato, nisu se obistinila. On se u to uvjerio i, kasnije, sam sebe demantovao. Uvjerio se u to da hladna logika brojki nije presudna mjera vrijednosti na koju treba računati prilikom odmjeravanja odnosa snaga. Uvjerio se da materijalna nadmoćnost nije dovoljna za pobjedu. Postoje i druge vrijednosti — one koje su u samom čovjeku. To su u prvom redu moral, zanos, borbenost, masovni heroizam, svijest onih koji se bore. I vještina ratovanja. O tome drug Tito kaže: »Besmrtno herojstvo i snalažljivost našeg komandnog kadra savladale su skoro nemoguće prepreke«.

Kao ilustracija tih Titovih riječi može da posluži i podatak da su u jeku vođenja najtežih i odsudnih bojeva na Sutjesci, u Vrhovni štab stizali termopilski inspirisani izvještaji sa položaja. Svi izvještaji su nosili osnovnu poruku — kad neprijatelj osvoji naš položaj, znajte da od nas više niko nije u životu! Ili: poginulo nas je dvije trećine, ali računajte na nas kao da smo u punom sastavu! Tako su se držale sve naše jedinice, koje su činile čuda od junaštva i izdržljivosti i probijale čelične obruče, bez obzira na žrtve.

Po tome su Neretva, Sutjeska i druge epopeje NOR-a izvor našeg saznanja i uvjerenja da zaista nema te situacije (goru i težu situaciju od onih kakve su bile u bitkama na Neretvi i Sutjesci teško je i zamisliti) iz koje nema izlaza kada je narod riješio da istraje u borbi za vlastitu slobodu, da očuva svoje ljudsko i nacionalno dostojanstvo i tekovine društvenog progressa, kada je tako prožet jedinstvenim i velikim idealima i voljom i tako organizovan da su narod, vojska i vođstvo jedno.